

Wstęp

W książce *Rosja i znaki* Jurij Łotman rozpoczął rozważania nad przenikaniem się rozmaitych aspektów kultury i sfery codzienności od pytania o definicję życia codziennego:

Rzeczywiście, co to jest życie codzienne? Jest to zwykły przebieg życia w jego realnych, praktycznych formach; są to rzeczy, które nas otaczają, nasze przyzwyczajenia i zachowania codzienne. Codziennność otacza nas jak powietrze i jak powietrze staje się zauważalna, kiedy się zaczyna psuć lub zaczyna jej brakować. Zauważamy osobliwość warunków życia innych ludzi, ale własne są dla nas nieuchwytnie. Jesteśmy skłonni traktować to jako „po prostu życie”, naturalną normę bytu praktycznego. Zatem życie codzienne zawsze przebiega w sferze praktyki, jest to przede wszystkim świat rzeczy¹.

Jednocześnie ta konstatacja dopełnia przekonanie autora, że „żeby rozumieć sens zachowania żywych ludzi i bohaterów literackich z przeszłości, trzeba koniecznie znać ich kulturę: ich proste, zwyczajne życie, ich przyzwyczajenia, wyobrażenia o świecie i tak dalej”². Codziennność jest również kształtowana przy pomocy licznych obyczajów i świąt, które nieodzownie wpływają na poszczególne jednostki w danym społeczeństwie. Rozumienie kultury i umiejętność odczytywania specyfiki historycznych aspektów codzienności okazuje się jednym z ważniejszych elementów pomagających zrozumieć teraźniejszość.

To przekonanie towarzyszyło nam także w przygotowywaniu prezentowanego tomu. Jest on efektem działalności grupy studentów i studentek oraz doktorantów i doktorantek, która w ramach Studenckiego Koła Naukowego Historyków Uniwersytetu Warszawskiego zaplanowała na kwiecień 2019 roku

¹ J. Łotman, *Rosja i znaki. Kultura szlachecka w wieku XVIII i na początku XIX*, tłum. B. Żyłko, Gdańsk 2010, s. 10.

² Tamże, s. 9.

ogólnopolską studencko-doktorancką konferencję naukową. Niestety ze względu na wyjątkową i trudną sytuację spowodowaną pandemią COVID-19 spotkanie nie doszło do skutku, a nasze plany musiały zostać zrewidowane. Mając na uwadze niespotykane dotąd zainteresowanie uczestników, wywołane wstępnym programem konferencji, oraz potrzebę młodych naukowców, aby wspólnie dyskutować nad proponowanymi tematami, postanowiliśmy stworzyć przestrzeń do wzajemnej wymiany myśli i propozycji badawczych. W efekcie, z nieukrywaną radością przekazujemy do rąk czytelników gotowy zbiór artykułów, który odzwierciedla potrzeby części młodego pokolenia badaczy reprezentujących różne ośrodki z całej Polski. Jednocześnie żywimy przekonanie, że problematyka obyczajowości i życia codziennego jest na tyle uniwersalna, że zainteresuje również innych specjalistów, niekoniecznie związanych ściśle z tematyką tu analizowaną. Obyczaje i życie codzienne charakteryzują się pewnymi elementami i schematami, które przez wieki ulegały różnym przetworzeniom – raz zanikając i odradzając się ponownie, kiedy indziej przepadając bezpowrotnie w mrokach historii. Celem tej pracy jest ukazanie ich możliwie szeroko, toteż zaprezentowane teksty wzajemnie uzupełniają się i przedstawiają zagadnienia w perspektywie historycznej, literaturoznawczej, antropologicznej oraz socjologicznej. Ponadto autorzy i autorki wykorzystali klasyczne obszary badawcze, opowiadając o codzienności dworskiej czy wojskowej, a jednocześnie odwołując się do nietuzinkowych i nieoczywistych tematów powiązanych m.in. ze sferą foniczną, wyobraźnią literacką czy choćby medycznym wpływem konfekcji na życie codzienne. Ten obszerny zakres tematyczny i czasowy jest dla nas o tyle ważny, że stanowi o możliwości stworzenia uniwersalnego pola do dyskusji, która łączy przedstawicieli różnych dyscyplin wokół wspólnego zagadnienia, nie zaś dzieli z powodu zainteresowania odrębnymi epokami historycznymi. Tak cenne, naszym zdaniem, podejście nie tylko cementuje wzajemne zrozumienie innych problemów badawczych, ale też pozwala dostrzec odmienną perspektywę naukową.

W związku z tym zgromadziliśmy siedemnaście artykułów, które zostały podzielone na cztery zasadnicze części: 1. *Życie codzienne na dworach od XVI do XVIII wieku*, 2. *Obyczaje i praktyki życia codziennego*, 3. *Żołnierska codzienność* oraz 4. *Praca i czas wolny*. W części pierwszej autorki przeanalizowały wybrane aspekty codzienności na dworach możnowładców. Otwierający artykuł Patrycji Czarneckiej *Życie codzienne Anny Jagiellonki w latach 1564–1572* jest opowieścią o codziennych aktywnościach przyszłej żony Stefana Batorego, rozpatrywanych w badaniach nad najbliższym otoczeniem królowej. Analiza korespondencji pozwoliła dostrzec, w jaki sposób Anna Jagiellonka wykorzystywała dłużący się czas wolny, przepełniony samotnością, oddaleniem od rodzinnego grona, a poniekąd również nudą. Temat polskich monarchów kontynuuje Martyna Góra w pracy

Królewskie zdrowie – kondycja fizyczna Zygmunta III Wazy, w biograficznym studium przekrojowo przyglądając się najważniejszym aspektom witalności Zygmunta III. Król, cieszący się w zasadzie niezachwianym zdrowiem psychicznym i fizycznym, aktywnie uczestniczył w grach w piłkę, jeździe na łyżwach oraz w tańcach – te i inne zajęcia były nieodłącznym elementem jego dworskiego życia. Ostatni w tej części tekst – autorstwa Magdaleny Makówki, o tytule *Księżęca codzienność w cieniu wielkiej polityki. Fryderyk Ludwik książę Walii w latach 1736–1751* – pokazuje, że niektóre wzorce życia dworskiego w Europie często pozostawały bardzo podobne, jeśli nawet nie takie same, niezależnie od panującej dynastii. W tym jednak przypadku autorka do sportretowania Fryderyka Ludwika wykorzystwała analizę relacji rodzinnych oraz źródeł dotyczących spraw majątkowych i sposobu spędzania czasu wolnego, co pozwoliło ukazać księcia jako osobę rodzinną, zaznajomioną ze sferami polityki i sztuki. Ostatecznie proponowane teksty nakreślają historie najbardziej prominentnych postaci swoich czasów w kontekście ich codziennych nawyków, pozostawiając jeszcze wiele miejsca na dyskusje o życiu powszednim monarchów w nowożytnej Europie.

Część *Obyczaje i praktyki życia codziennego* stanowi próbę przybliżenia kilku powiązanych tematów – religijności, zderzenia odrębnych kultur oraz codzienności małych, lokalnych społeczności. Rozpoczynający ją tekst Piotra Wiecheńskiego *Porównanie wpływu wybranych aspektów (prawo, religia, medycyna) na stosunki społeczne oraz obyczaje wielokulturowych społeczności na wybrzeżu lewantyńskim w dobie pierwszych krucjat (1095–1192)* prezentuje kwestię asymilacji kulturowej w niełatwych warunkach konfliktu wojskowego, na styku dwóch odmiennych obyczajowości – chrześcijańskiej i muzułmańskiej. Problematyka życia codziennego, współpracy lokalnej i obrzędowości łączy społeczności wyjątkowo, często wpływając na tworzenie się stereotypów i mitów kulturowych, które pozostają w świadomości kolejnych pokoleń na długie lata. Religijność, będąca jednym z podstawowych elementów spajających poszczególne wspólnoty, jest również zagadnieniem poruszonym przez Małgorzatę Romankiewicz-Częścik, która przeanalizowała znaczenie pożywienia w obrzędowości Pomorzan zachodnich, pokazując, w jaki sposób sfera życia codziennego przenikała do sfery *sacrum*, kształtując społeczne wyobrażenia o sprawach duchowych. W tekście *Obyczajowość Tatarów krymskich oczyma francuskiego konsula w XVIII wieku* Agata Niedzielska przyjrzała się niezwykle intrygującym kwestiom etnocentryzmu i „poznawania” codzienności innych społeczeństw przez pryzmat wartości własnej kultury. Analizowane *Wspomnienia* barona François de Totta, który jako konsul francuski odwiedzał Chanat Krymski przez ponad 26 lat, uzmysławiają nam, że ocena innych społeczeństw często bywa naznaczona przyzwyczajeniami. Te z kolei stanowią immanentną część indywidualnego doświadczenia. Konsul, oceniając kulturę islamską, przekazuje

czytelnikowi informacje również o sobie samym, a w konsekwencji opowiada historię o europejskich ideach oraz mentalności. Maciej Stawiski w artykule *Życie codzienne bernardynów w XVIII i na początku XIX wieku. Wybrane zagadnienia* skupił się na kwestiach żywieniowych i zdrowotnych, związanych z bernardynami, analizując przyczyny stosunkowo krótkiego życia zakonników. Na podstawie rozproszonego korpusu źródłowego autor konfrontuje stereotypowy wizerunek bernardyna lubującego się w tłustym mięsiwie i alkoholu – z faktycznym portretem zbiorowym wyłaniającym się z archiwów zakonnych. Wieńcząca tę część praca Izabeli Andrzejewskiej *Medyczne aspekty noszenia gorsetu w świetle badań historycznych i współczesnych* skupia się na funkcji społecznej i zdrowotnej gorsetu. Autorka omawia powszechne fakty i mity dotyczące tej specyficznej części garderoby, która dawniej uchodziła za codzienność, a nie stereotypowe narzędzie tortur. Zjawisko *tightlacingu* polegające na mocnym związaniu gorsetowych sznurków nierazkdo mogło doprowadzać do poważnych chorób i dolegliwości. Zestawiając historyczną i współczesną analizę zagadnienia, możemy uzmysłowić sobie wiele o modowych i społecznych konwenansach, które towarzyszą nam w życiu codziennym do dziś.

W części trzeciej – *Żołnierska codzienność* – autorzy skupili się na losach żołnierzy, których codzienność była zorganizowana wokół wojskowej dyscypliny. Artykuł Izabeli Śliwińskiej-Słomskiej *Pobożność katolickich żołnierzy armii koronnej na podstawie testamentów oblatowanych w księgach grodzkich lubelskich w okresie wazowskim. Rekonesans źródłowy* jest świadectwem praktyki spisywania testamentów przez żołnierzy i przekazywania zgromadzonych majątków na rzecz kościołów czy zakonów. Ponadto, posiłkując się jednostkowymi egzemplifikacjami, autorka dostarcza nowych wniosków dotyczących obyczajowości i religijności wśród części katolickich wojskowych. Praca Wiktora Stypczyńskiego *Życie codzienne oficerów i marynarzy Royal Navy na przełomie XVIII i XIX wieku* wzbogaca z kolei tom o artykuł analizujący praktykę wojskową w innym – tym razem morskim – otoczeniu. Dowiadujemy się, w jaki sposób życie poszczególnych marynarzy i oficerów było podporządkowane rygorowi służby oraz specyficznemu miejscu, czyli ograniczonym przestrzennie okrętom Jej Królewskiej Mości. Życie na statku często przypominało uczestnictwo w ceremoniale. Starannie przygotowany i do perfekcji opanowany przez wszystkich członków załogi daje przykład na to, że pewnego rodzaju obrzędowość bywa niekiedy niezbędna do prawidłowego funkcjonowania danej mikrospołeczności – warunkuje jej hierarchię i wzajemne stosunki. Równie trudne warunki codziennego bytowania odczuwali także żołnierze pochwyceni do niewoli. Hubert Korzeniowski wybrał i przeanalizował relacje dotyczące życia jenieckiego w epoce napoleońskiej. W swoim tekście *Niecodzienna codzienność – z życia w niewoli żołnierza epoki napoleońskiej* przedstawił

zagadnienie wojennego okrucieństwa, które dla ludności całej Europy – zarówno wojskowych, jak i cywilów – stało się próbą ułożenia sobie życia codziennego w zmieniającej się rzeczywistości, której w znacznej mierze nie dało się przewidzieć. Służba wojskowa, i to w każdej epoce, bywała zwykle zajęciem na całe życie. Jeżeli żołnierzy nie przymuszało do niej na długie lata obowiązujące prawo, to często albo decydowali się dobrowolnie na dalsze pełnienie obowiązków w oddziale, albo wiedli mizerny żywot uciemżony wrogą niewolą. Niezależnie od sukcesów i porażek wojennych, gdy wstępowali w szeregi armii, praktyka życia codziennego musiała zostać podporządkowana nowemu rygorowi, który często okazywał się planem na życie.

Ostatnia część – *Praca i życie codzienne* – jest poświęcona najbardziej zróżnicowanej tematyce, z tym jednak zastrzeżeniem, że ograniczono ją do studiów nad XIX i XX wiekiem. Druga połowa „wieku pary”, a więc czasy procesu modernizacyjnego i debat nad pojęciem nowoczesności, gwałtownych przemian społecznych oraz rozkwitu gospodarki kapitalistycznej, jednoznacznie wpłynęła na mentalność i stosunek do życia codziennego. To właśnie w przypadku XIX wieku możemy mówić o pełnym rozróżnieniu na „czas pracy” i „czas po pracy”. Ten ostatni oddziaływał na nowy sposób spędzania wolnych chwil oraz zmodyfikował panujące do tej pory przyzwyczajenia poszczególnych ludzi. Marta Michalska w tekście *Fortepian, albo plagi domowe. Paradoks gry na fortepianie w Warszawie na przełomie XIX i XX wieku* zbadała wpływ sfery fonicznej na życie codzienne warszawian. Fortepian – symbol mieszczańskiej kultury i towarzyskiego salonu – okazuje się obecny w życiu większości obywateli miasta, którzy traktują go rozmaicie: jako element rozrywki, zabawy, a często jako utrapienie i powód do narzekań. Badanie dziejów instrumentów i ich społecznych funkcji pozwala dostrzec rolę muzyki nie tylko w kulturze życia codziennego, ale również w kształtowaniu i „odczuwaniu” przestrzeni miejskiej oraz jej fonosfery. Artykuł Wojciech Mileja *Życie codzienne w księżycowej rzeczywistości. „Na srebrnym globie” Jerzego Żuławskiego jako astronomiczna metafora krytyki społecznej i naukowej przełomu XIX i XX wieku* nie dosyć, że przenosi tematykę życia codziennego na powierzchnię Księżyca, to jeszcze pokazuje główne zagadnienia filozoficzne poruszane przez polskich pisarzy przełomu wieków. W swoim dziele Żuławski udowadnia, że niezależnie od środowiska, w którym znajduje się człowiek, pojawiają się te same problemy dnia codziennego, kreowane przez ludzkie doświadczenia i przyzwyczajenia. Pesymizm autora powieści wynika z klimatu intelektualnego epoki oraz symbolizuje gorzką analizę przyzwyczajzeń ówczesnego społeczeństwa. Agnieszka Goluch w tekście *„Czego pragnie gospodyni?” Asortyment codziennego użytku reklamowany w kobiecym tygodniku „Dobra Gospodyni” (1901–1915)* zajęła się skierowanymi do kobiet (w większości ziemianek) reklamami, w których prezentowano najpopularniejsze XIX-wieczne produkty codziennego użytku. Dzięki

wnikliwej analizie reklam z czasopisma „Dobra Gospodyni” możemy prześledzić popularność promowanych przedmiotów, a co za tym idzie – również wnikać w mentalność epoki. Reklamowano m.in. produkty kosmetyczne, artykuły gospodarstwa domowego, konfekcje, żywność, często podkreślając ich zagraniczne pochodzenie, jakość, wszechstronne zastosowanie. Ten obraz ukazuje szerokie spektrum tematyczne inserat, które trafiały do czytelników czasopism podczas codziennej lektury, nierzadko zachęcając do zakupu tych, a nie innych produktów, wpływając tym samym na kształtowanie się kultury materialnej początku XX wieku. Jednocześnie artykuł Antoniny Pawłowskiej *Czerwone wstążki i terpentyna – hodowla bydła w Irlandii na początku XX wieku* pokazuje, w jaki sposób codzienna praca i obcowanie ze zwierzętami gospodarskimi, zorganizowane w tradycyjnym systemie wypasu zwanego *booleying*, kształtowało zwyczaje i obrzędy lokalnych społeczności. Badanie folkloru Irlandczyków pozwala zauważyć, że hodowla zwierząt nie miała jedynie charakteru ekonomicznego, ale także spełniała funkcję rozmaitych rytuałów, swoistych wydarzeń socjalnych, a przede wszystkim była nośnikiem tradycji kultywowanej przez pokolenia.

Ostatnia para tekstów odwołuje się do życia codziennego w dwóch odmiennych systemach politycznych i społecznych XX wieku – dwudziestolecia międzywojennego i Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Mateusz Radomski postanowił przybliżyć jeden z problemów, z którymi nieodzownie zmagaly się nowoczesne państwa kapitalistyczne, czyli bezrobocie. W artykule *Życie codzienne bezrobotnych w Zagłębiu Dąbrowskim w okresie międzywojennym* autor na tle sytuacji politycznej prezentuje najważniejsze kwestie łączące się z brakiem pracy dla robotników – od podstawowych trudności natury ekonomicznej i socjalnej, przez bardziej skomplikowane dylematy związane ze społecznym wykluczeniem, migracją, frustracją i negatywnymi konsekwencjami psychicznymi dotyczącymi mieszkańców Zagłębia Dąbrowskiego. Społeczna frustracja wydaje się tematem dość uniwersalnym i należy podkreślić, że Maciej Waleszczyński w tekście *PRL serwuje: zupa „nic”, schab z mortadeli, sałatka „byle co”* wskazuje na jej obecność również w systemie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej – tym razem jednak z zupełnie innej strony. Niedobory żywności i pozostałych produktów podstawowych powodowały narzekania i sprzeciw mieszkańców PRL, lecz pobudzały także ich kreatywność kulinarną, która często pozwalała radzić sobie z szarą rzeczywistością. Permanentne poczucie kryzysu ekonomicznego, społecznego i politycznego wpływało na życie codzienne wszystkich mieszkańców Polski Ludowej, co miało swoje odzwierciedlenie w humorystycznym komentowaniu życia społecznego.

Ostatecznie autorzy prezentowanych studiów starali się odwoływać do tego, co Jurij Łotman nazwał otaczającą nas, niczym powietrze, codziennością. Dostępne przekazy historyczne często tę codzienność pomijają –

zwykle nieumyślnie, traktując ją jako nieistotny element życia. Wszakże po co utrwać w pamięci coś, co wydaje się naturalne, niezmiennie i powtarzalne – na tyle powtarzalne, że aż niezauważalne? Zmieniające się kody kulturowe weryfikują jednak ten sposób myślenia, a studia historyczne pokazują, że to, co kiedyś uchodziło za oczywiste, dziś przybiera całkowicie odmienny charakter, stanowiąc zagadkę trudną do rozwiązania. Mamy problem z jej prawidłowym odczytaniem i odpowiednim zinterpretowaniem. Dlatego też przyglądanie się poszczególnym przypadkom i wyciąganie z nich wniosków buduje nie tylko nasze wyobrażenie o epokach historycznych, ale również pozwala dostrzec różne aspekty współczesnego życia codziennego. Mamy nadzieję na to, że ten fascynujący obszar badań, jakim jest kategoria codzienności, w najbliższych latach rozkwitnie w interdyscyplinarnych studiach nowego pokolenia badaczy, uzupełniając tym samym dotychczasową wiedzę zgromadzoną przez wcześniejszych specjalistów.

Ten tom nie powstałby bez pomocy wielu osób, którym serdecznie dziękujemy. Pragniemy szczególnie podziękować jego recenzentom za cenne uwagi i komentarze: prof. dr hab. Agnieszce Jakuboszczak z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz prof. dr hab. Tomaszowi Krzemińskiemu z Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk. Serdeczne podziękowania należą się także opiekunowi Studenckiego Koła Naukowego Historyków Uniwersytetu Warszawskiego dr. hab. Pawłowi Żmudzkiemu. Za wsparcie dobrą radą bardzo dziękujemy mgr Karolinie Białas i mgr Kalinie Słaboszowskiej. Na wyrazy wdzięczności zasługują również osoby zaangażowane w początkowe przygotowania do konferencji i w selekcję abstraktów: mgr Katarzyna Józwick, Michał Koziół i mgr Wojciech Siwek. Za dofinansowanie naszego przedsięwzięcia składamy podziękowania władzom Wydziału Historii Uniwersytetu Warszawskiego i Wydziału Nauk o Kulturze i Sztuce Uniwersytetu Warszawskiego.

styczeń 2021

Patrycja Czarnańska, Wojciech Milej, Agata Niedzielska